

14. Huntington S. The Clash of Civilizations? / Samuel P. Huntington // Foreign Affairs. — 1993. — Summer. — P. 22–49.
15. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / Huntington Samuel P. — L. : Simon & Schuster, 1997. — 368 p.
16. Toffler A. Future Shock / Toffler Alvin. — N. Y. : Bantam Books, 1970 — 561 p.

О. В. Махно

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

УДК 327(476)

**ОСОБЛИВОСТИ РАДЯНСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ПОЛІТИКИ ЩОДО АВАРІЇ НА ЧАЕС:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ**

O. Makhno

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»*

***Particular Qualities of Soviet Information Policy according
Chornobyl Accident: Source Study Aspects of the Problem***

У статті, відповідно до новітніх наукових підходів, визначено основні групи історичних джерел для комплексного вивчення радянської інформаційної політики щодо аварії на Чорнобильській АЕС.

Ключові слова: СРСР, УРСР, аварія на Чорнобильській АЕС, державна інформаційна політика.

The article identifies the main groups of historical sources for a comprehensive study of Soviet information policy with respect to the Chernobyl accident. Determine their informational potential, deals with the methods of source analysis.

Keywords: Soviet Union, the USSR, the Chornobyl accident, the public information policy.

В статье, в соответствии с новейшими научными подходами, определены основные группы исторических источников для комплексного изучения советской информационной политики относительно аварии на Чернобыльской АЭС, определен их информационный потенциал, рассматриваются методы источниковедческого анализа.

Ключевые слова: СССР, УССР, авария на Чернобыльской АЭС, государственная информационная политика.

Аварія 1986 р. на Чорнобильській атомній електростанції стала трагедією для мільйонів людей і серйозним випробуванням на міцність інститутів влади у радянській державі. Неповне, неправдиве інформування суспільства про обставини, загрози та наслідки катастрофи на ЧАЕС стало одним із елементів руйнації комуністичної системи влади в СРСР — УРСР та мотивацією для України обрати курс на розбудову самостійної демократичної держави.

Комплексне вивчення радянської інформаційної політики щодо аварії на Чорнобильській АЕС потребує від дослідників застосування широкого кола джерел. Мета статті — визначити, відповідно до новітніх наукових підходів, основні групи історичних джерел щодо зазначеної теми, їхній інформаційний потенціал, а також методи джерелознавчого аналізу.

Згідно з опрацьованими в історичному джерелознавстві сучасними підходами, джерела про радянську інформаційну політику навколо аварії на Чорнобильській АЕС умовно можна розподілити на такі групи: документальні матеріали, періодичні видання, джерела особистого походження, зображальні та оповідні.

Значна частина історичних джерел нині зосереджена в Києві у Центральному державному архіві вищих органів влади та державного управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ДВА СБУ). Найповніші комплекти газет і журналів зберігаються в Науковій бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Зважаючи на суспільну вагомість проблеми, за останні 25 років опубліковано збірники документів про аварію на ЧАЕС [3, 5, 6].

Необхідність якнайповнішої реконструкції складових радянської інформаційної політики стосовно аварії на Чорнобильській атомній електростанції зумовлює потребу використовувати передусім нормативно-розпорядчу документацію вищих органів державної влади та управління. Ідеться про надзвичайно важливий у контексті досліджуваної теми пласт документів про діяльність союзної та республіканської влади з реалізації інформаційної політики. Ці документи дають змогу простежити розробку та прийняття нормативних актів як у союзних, так і в республіканських органах влади. Вивчення таких документів також дає підстави сформуванню досить повне уявлення про ситуацію на місцях у 1986–1991 рр. під впливом аварії на Чорнобильській АЕС.

Ураховуючи специфіку політичного устрою радянської держави, передусім монополію Компартії на владу та ідеологію, особливе значення має вивчення змісту матеріалів компартійних з'їздів, конференцій, пленумів ЦК КПРС і ЦК Компартії України, під час яких декларувалися важливі рішення стосовно висвітлення ситуації на Чорнобильській АЕС та визначалися конкретні шляхи їх реалізації. Тісно пов'язані з цією групою документів тексти виступів,

статті вищих керівників партії та держави — М. Горбачова, В. Щербицького, В. Івашка та інших з оцінками аварії на Чорнобильській АЕС. Цінними в контексті заявленої у статті теми є протоколи засідань політбюро ЦК КПСС, ЦК Компартії України, бюро обласних, районних партійних комітетів, численні доповідні записки та звіти представників обласних комітетів Компартії України про реалізацію директив центральних органів стосовно особливостей інформування населення про ситуацію навколо Чорнобильської АЕС.

На особливу увагу заслуговують матеріали фонду Секретаріату КДБ УРСР, що зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ф. 16). Документи цього фонду дають надзвичайно цінний матеріал для глибшого розуміння специфіки прийняття владних рішень стосовно того, як дозували інформацію про ЧАЕС, про обмеження доступу на територію республіки іноземних журналістів, організацію оперативного блокування небажаної діяльності осіб, опозиційних до комуністичної влади. Численні документи цього фонду, зокрема діловодні, повністю розкривають механізми прийняття рішень верховної влади в інформаційній політиці, увиразнюють засоби та прийоми, за допомогою яких ці рішення впроваджували.

Звичайно, в дослідженні не можна оминати таке важливе масове джерело як періодичні видання — газети й журнали. Обирати ті чи інші періодичні видання для аналізу слід з урахуванням рівня їх присутності в інформаційному просторі, особливостей цільової аудиторії, періодичності виходу та тиражів. Такими, на нашу думку, є центральні газети «Правда», «Известия», республіканські видання «Радянська Україна», «Літературна Україна», місцеві газети на кшталт «Вечірнього Києва». Важливо мати на увазі, що на шпальтах цих видань публікувалися різноманітні офіційні документи: законодавчі, нормативно-розпорядчі акти органів державної влади та управління, матеріали з'їздів, конференцій, пленумів, зібрань радянських і партійних органів, доповнені й конкретизовані виступами та статтями представників влади. Водночас цікавими є матеріали, які редколегії розміщували в постійних рубриках. Ідеться також і про передові статті, де розкрито найважливіші напрями державної інформаційної політики. Значним інформаційним потенціалом наділені численні публікації в пресі з тематики аварії на Чорнобильській АЕС представників опозиційних до влади громадських і політичних організацій, наукової, творчої інтелігенції та ін. Наприкінці 1980-х рр. вони активно діяли. Фактично, внесок газет і журналів та інших засобів масової інформації у формування інформаційної політики держави міг би стати предметом спеціального дослідження.

Зазначимо, однак, що, попри політику перебудови та гласності, значна частина друкованих засобів масової інформації України практично до початку

1990 р. залишалися під повним політико-ідеологічним контролем Комуністичної партії. Це позначилося на публікаціях, що дає підстави для висновку про безпосередню участь частини державних ЗМІ в замовчуванні та викривленні інформації про аварію на Чорнобильській АЕС. Врахування цієї обставини й застосування спеціальних прийомів джерелознавчого аналізу, зокрема порівняльного аналізу матеріалів преси і неопублікованих архівних матеріалів, відкриває, на нашу думку, широкі можливості використання газетних матеріалів і робить їх важливим джерелом дослідження трансформацій радянської інформаційної політики щодо аварії на ЧАЕС.

Важко переоцінити джерельну цінність документів особистого походження (мемуарів, інтерв'ю очевидців) [8]. Особливе значення мають мемуари колишніх радянських урядовців, які не тільки брали безпосередню участь у формуванні інформаційної політики стосовно аварії на Чорнобильській АЕС, але й фактично її визначали. В цьому контексті слід аналізувати свідчення представників союзної і республіканської влади. Усвідомлюючи певну суб'єктивність таких джерельних матеріалів, слід порівнювати їх з різними за типом джерелами. Слід зазначити, що, вивчаючи спогади очевидців, дослідники дістають додаткову можливість аналізувати правдивість офіційної інформації або ж інформації з періодичних видань, чи, навпаки, відзначати суттєві розбіжності в поданні матеріалів для загального вжитку в усіх названих суб'єктах.

На сьогодні багато матеріалів особистого походження розміщено на Інтернет-ресурсах. Публікуються розмови з людьми, безпосередньо пов'язаними зі спорудженням станції, її роботою та ліквідацією наслідків аварії. Окремий приклад — інтерв'ю з колишнім директором ЧАЕС Віктором Брюхановим, де він розповідає про перебіг спорудження Об'єкту, розбудову Прип'яті, висновки та рекомендації Урядової комісії після катастрофи й висловлює думку, що провини персоналу станції в трагедії не було (в той час, як наприкінці 1980-х рр. саме це визначали офіційною причиною катастрофи). Головна причина аварії, на думку В. Брюханова, — недоліки власне конструкції реактора та халатність будівельників [1].

Ще однією групою обов'язкових до використання джерел є оповідні (літературні) матеріали — твори художньої літератури, присвячені проблематиці аварії на Чорнобильській АЕС. Ідеться про вірші, начерки, повісті, репортажі, котрі здебільшого публікувалися в досліджуваній період на шпальтах літературних журналів або окремими збірками. Частина з таких матеріалів має виразну документальну основу, котра стає вповні очевидною при порівнянні цього типу джерел та документальних матеріалів. Оповідальні матеріали також досить цікаві в контексті вивчення особливостей психологічного стану населення в умовах аварії на ЧАЕС.

Частина оповідних матеріалів прямо стосується смислів державної інфор-

маційної політики щодо катастрофи на Чорнобильській АЕС, оскільки самі по собі є складовою формування цих смислів. Тему Чорнобильської трагедії порушували в поетичних і художніх творах Іван Драч («Чорнобильська мадонна», «Ніж у Сонці», «В мікрофон криниці»), Ліна Костенко («Атомний Вій опустив бетонні повіки...»), Борис Олійник («Сім»), Микола Сингаївський («Обпалена мужність»), Леонід Горlach («Зона»), Дмитро Павличко («Листоку»), В. Яворівський («Марія з полином у кінці століття») та ін. Особливістю цих творів є те, що автори намагалися викликати в читача відчуття причетності до цієї жахливої події, змусити відчути біль і страждання тих, хто пройшов через аварію на ЧАЕС та особисто відчув її наслідки.

Важливе значення має використання зображальних, зображально-оповідних джерел. Зокрема, створено чимало фільмів про події на Чорнобильській електростанції — як документальних, так і художніх. І якщо документальне кіно покликане «зафіксувати» саму подію аварії на ЧАЕС, перебіг ліквідації її наслідків, то ігрове кіно — художніми засобами відтворити те, що відбулося, оцінити масштаб катастрофи та її вплив на життя і світогляд людей.

1990 р. вийшов на екрани фільм «Розпад» — один із перших художніх фільмів про Чорнобильську трагедію. Головну роль у ньому зіграв Сергій Шакуров. Назва фільму віддзеркалює не лише техногенну катастрофу, а й розпад людських стосунків, що і є основною темою стрічки. Наступною художньою стрічкою про наслідки Чорнобиля стала «Аврора» Оксани Байрак, знята 2006 р. з Анастасією Зюркаловою, Дмитром Харатьяном та Еріком Робертсом у головних ролях. 2011 р. з'явилися відразу 2 українських фільми, сюжети яких розвиваються на тлі катастрофи на ЧАЕС. У стрічці «У суботу» режисера Олександра Міндадзе висвітлено події перших 24 години з моменту аварії. Головний герой мимоволі став свідком катастрофи, випадково дізнався правду про трагедію і постав перед моральним вибором: рятувати людей або виконувати наказ «зверху» і «не сіяти паніку». Україно-французька картина «Земля забуття» з Ольгою Куриленко в головній ролі показує наслідки аварії в двадцятип'ятирічній перспективі. Режисер Міхаль Боганім, яка до цього працювала лише в документалістиці, зняла зворушливу драму про людей, змушених жити з тягарем того квітневого дня, від якого вони вже не зможуть звільнитися. Втім, про Чорнобиль знімають не лише драми. 2012 р. на екрани вийшла «Заборонена зона» — історія про групу друзів, які, подорожуючи Європою, вирішили завітати до Прип'яті. Далі з героями почали відбуватися всілякі моторошні події. Стрічка містить багато неточностей, пов'язаних з ЧАЕС та Прип'яттю. Окрім того, сам фільм знімали в Сербії та Угорщині. Тим не менше, він також є певним поглядом на проблему Зони відчуження.

Фактично з кінця 1980-х рр. і до сьогодні Чорнобильська тема в кінематографі не втрачає актуальності. Про зростання кількості кінофільмів го-

ворить і С. Чернов на офіційному сайті «Вісника Чорнобиля». Автор статті повідомляє, що українська компанія FILM.UA зняла чотирисерійний фільм «Мотыльки», в якому взяли участь мешканці Славутича і Чернігова. У фільмі йдеться про перші дні аварії на ЧАЕС та кохання двох підлітків, які напередодні зустрілись у Прип'яті, та розвиток цього кохання на тлі драми навколо них.

Американські кінематографісти не настільки широко висвітлювали тему катастрофи на ЧАЕС у художньому кіно, віддаючи перевагу документалістиці. Здебільшого в їхніх роботах станція або Прип'ять стають місцем певних подій, а сама катастрофа згадується епізодично. Виділити можна хіба що знятий для телебачення 1991 р. фільм «Чорнобыль: останнє попередження» з Джоном Войтом у головній ролі. Стрічка більше розповідає про реально-го американського вченого Роберта Гейла, який очолював міжнародну медичну команду з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

До категорії зображальних джерел належать і фотодокументи. Значну кількість фотографій містять офіційні друковані засоби масової інформації — передусім газети й журнали. При цьому особливу увагу досліднику варто звернути на аналіз портретної галереї ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС. Це дає змогу, зокрема, глибше осмислити маніпулятивні інформаційні технології влади, зокрема перенесення уваги громадськості з аналізу непростой ситуації на Чорнобильській АЕС на тему висвітлення героїзму пересічних людей. Дослідити зображальні джерела такого типу дають змогу опубліковані збірники фотографій [2, 4, 7]. Аналіз смислів, так само як і частотності публікацій в державних засобах масової інформації тих чи інших зображальних джерел суттєво доповнює наші уявлення про особливості державної інформаційної політики стосовно аварії на Чорнобильській АЕС.

Таким чином, можна стверджувати, що є досить значна кількість джерел, на основі яких можна реконструювати цілий комплекс наукових проблеми, пов'язаних з аварією 1986 р. на Чорнобильській АЕС. Досліджуючи різнопланові історичні джерела, можна не тільки повною мірою реконструювати державну інформаційну політику довкола аварії, але й глибше вивчити нищівні впливи аварії на життя людей: не тільки безпосередніх учасників ліквідаційних робіт на ЧАЕС, а й усіх пересічних громадян, мешканців України.

1. Інтерв'ю с Виктором Брюхановым, бывшим директором ЧАЭС : [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://chernobil.info/?p=5898>

2. Пропусти Чорнобыль крізь серце: фотокнига / Загреба М. — К. : Спалах, 2002. — 120 с.

3. Цензура в Советском Союзе. 1917–1991. Документы / сост. : А. В. Блюм; коммент. : В. Г. Воловников. — М. : РОССПЭН, 2004. — 575 с.

4. Чорнобыль: сповідь репортера: [книга-альбом] / Костін І. Ф. — К. : Мистецтво,

2002. — 320 с.

5. Чорнобильська катастрофа в документах, фактах та долях людей / кол. авторів. — Вид. 2-ге, доопрацьоване. — К. : Азимут-Україна, 2006. — 624 с.

6. Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. — К. : Наукова думка, 1996. — 783 с.

7. Чорнобильський репортаж. Фотоальбом. — М. : Планета, 1988. — 136 с.

8. Щербак Ю. М. Чорнобиль: документальна повість / Щербак Ю. М.; [редкол.: Є. Гучало та ін.]. — К. : Дніпро, 1989. — 222 с.

1. Interv'ju s Viktorom Brjuhanovym, byvshim direktorom ChAJeS : [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa : <http://chernobil.info/?p=5898>

2. Propusti Chornobil' kriz' serce: fotokniga / Zagreba M. — K. : Spalakh, 2002. — 120 s.

3. Cenzura v Sovetskom Sojuze. 1917–1991. Dokumenty / sost. : A. V. Bljum; komment. : V. G. Volovnikov. — M. : ROSSPJeN, 2004. — 575 s.

4. Chornobyl: spovid reportera: [knyha-albom] / Kostin I. F. — K. : Mystetstvo, 2002. — 320 s.

5. Chornobylska katastrofa v dokumentakh, faktakh ta doliakh liudei / kol. avtoriv. — Vyd. 2-he, doopratsovane. — K. : Azymut-Ukraina, 2006. — 624 s.

6. Chornobylska trahediia. Dokumenty i materialy. — K. : Naukova dumka, 1996. — 783 s.

7. Chornobylskyi reportazh. Fotoalbom. — M. : Planeta, 1988. — 136 s.

8. Shcherbak Iu. M. Chornobyl: dokumentalna povist / Shcherbak Iu. M.; [redkol.: Ie. Hut-salo ta in.]. — K. : Dnipro, 1989. — 222 s.